

Віктор Пасісниченко

ЧОМУ ТЪМЯНЮТЬ “КОЛЬОРОВІ РЕВОЛЮЦІЇ”? ПАРАДОКСИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглядаються суперечливі проблеми теорії революції, які були засвідчені П.Штомпкою, К.Касторіадісом, Ю.Габермасом та Г.Арендт. Зокрема, аналізується парадокс революційного проекту, який за Габермасом полягає у наріканні на провал революції, від якої, однак, неможливо відмовитися. Осмислення цього парадоксу приводить до усвідомлення того, що

a) від революції неможливо відмовитися через те, що вона уособлює ідеали прямої демократії та народного суверенітету,

b) тоді як поразка революції є наслідком неможливості практичного втілення цих ідеалів, які руйнуються у тому числі через спротив еліт та системи (включаючи ті, що визначаються як ліберальні).

Нарешті, продемонстрована “кольоровими революціями” траєкторія коливань від революційних надій до розчарувань, дозволяє бачити їх подібність до класичних революцій, визнаною моделлю яких була обрана не успішна американська, а драматична Велика французька революція.

The article deals with contradictory subject of a revolution theory presented by such thinkers as P. Sztompka, C. Castoriadis, J. Habermas and H. Arendt. Analysis is focused on the paradox of revolutionary project which Habermas states as mourning over a failure of revolution that nonetheless cannot be relinquished. Consideration of this paradox leads to understanding that

a) the unrelinquishable character of revolution reflects its appeal to ideals of direct democracy and popular sovereignty,

b) while a failure of revolution manifests impossibility of practical implementation of these ideals defeated also by resistant elite and system (including liberal ones).

Finally, recent trajectory of the “color revolutions” from extremes of hopes to disappointment signifies their similarity to classical revolutions which authentic model proved to be not successful American but dramatic French Great Revolution.

Українська “помаранчева революцію” часто розглядається як складова останньої хвилі революцій, які деякі транзитологи називають

вають “електоральними революціями”¹. Частіше щодо них вживається назва “кольорові революції”, і нею ми користуємося надалі.

Безумовно, ці революції відродили увагу до теорій революцій як важливої складової сучасних демократичних студій. Актуальності цій проблематиці додали події останніх років, що посилили відчуття розчарування наслідками нових революцій. У глобальному контексті, за оцінками Freedom House, з 2006 р. спостерігається зворотній рух у процесах демократизації, який охопив 38 країн². Щодо пострадянського простору, то останні парламентські вибори у Киргизії не залишили сумнівів, що “тюльпанова революція” була лише державним переворотом, тоді як президентські вибори у Вірменії хоч і супроводжувались багатотисячними протестами проти фальсифікацій, але не вилились у чергову революцію. Те, що за декілька років “кольорові революції” у суспільному сприйнятті значно потьмяніли, особливо добре продемонстрували постреволуційні процеси в Україні та Грузії.

Вони потребують більш глибокого аналізу, який має вийти за межі спрощеного бачення співвідношення революції та демократії. Йдеться, з одного боку, про надмірний оптимізм у розумінні революції як “прориву демократії” з майже телеологічною установкою на її подальшу консолідацію. З іншого боку, з позиції теорії революції як змагання еліт, вражаючи колізії “кольорових революцій” зводяться до аналізу міжелітних стосунків з їх почерговою консолідацією, протистояннями та проявами синдрому “кульгаючої качки”. До того ж, ці міжелітні конфлікти іноді розглядаються виключно у межах циклічних коливань політичного режиму³.

Зважаючи на актуальність та стан дослідженості проблеми, дана стаття ставить на меті: а) акцентувати проблему обмеженості теоретичного осмислення революції, яку засвідчили у своїх роботах П.Штомпка, К.Касторіадіс, Ю.Габермас та Г.Арендт; б) проаналізувати парадокс революційного проекту як усвідомлення кінцевої поразки революції й водночас неможливості повністю відмовитися від неї. Аплікація цих положень до аналізу “кольорових революцій” дозволяє бачити у траєкторії їх розвитку від революційних надій до розчарувань подібність нових революцій до класичних,

¹ Див.: Bunce V., Sharon W. Favorable Conditions and Electoral Revolutions // Journal of Democracy. – 2006. – Vol. 17. – № 4. – P. 5-18.

² Democracy in Retreat. Freedom Marches Backward // Economist January 17th 2008.

³ Див.: Hale H. Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia // World Politics. – 2005. – Vol.58. – № 1. – P.134-135.

загально визнаною моделлю яких була обрана не успішна американська революція, а драматична Велика французька революція.

На хвилі революційного піднесення теоретичні акценти було зміщено на питання відмінності “кольорових революцій” від класичних і неадекватності класичної спадщини. Серед інновацій цих революцій крім фактору “вкрадених виборів” називався їх мирний характер всупереч попередньому використанню насильства. Далі йшлося про непередбачуваність цих революцій, тоді як з моменту запозичення цього терміна у Коперника він символізував історичну неминучість революції, яку особливо підкреслював марксизм. Поряд із цим відзначався, за виразом К. Оффе, “атеоретичний” (a-theoretical) характер цих революцій. Таку оцінку німецький політолог дає революціям 1989 року, які “не відповідають якомусь історичному типу і є революціями без революційної теорії”⁴. Замість концепцій, стратегій та класових детермінант ці “революції знизу” є “політичними проектами” створення капіталізму. Цю тему обмеженості теоретичного осмислення революції можна зустріти у багатьох сучасних теоретиків. Як приклад ми розглянемо роботи П.Штомпки, К.Касторіадіса та Ю.Габермаса, а пізніше і Г.Арендт.

Зокрема, П. Штомпка в “Соціології соціальних змін” завершує свій аналіз теорій революції констатацією п’яти парадоксів⁵. До них він відносить складну комбінацію різноманітних чинників виникнення революцій; парадокс революційної мобілізації народних мас; питання впливу спадщини попередніх революцій на наступні. Загадкою він називає й те, чому революції за наслідками так сильно відрізняються від задумів революціонерів, коли демонструють саморуйнівну природу і замість героїчних міфів та надій приносять несправедливість та розчарування. Нарешті, останньою є вже знайома нам проблема непередбачуваності революцій, але, на думку Штомпки, непередбачуваною є будь-яка революція. Це може бути пов’язано і з нашими обмеженими теоретико-методологічними можливостями, і з онтологічним станом хаосу революційних подій. Тому він врешті доходить висновку, який сам називає парадоксальним – теорія революції позбавлена сенсу. Адже якщо вона спроможна передбачати, то передбачення будуть спростовуватись, а якщо неспроможна, тоді це не теорія.

⁴ Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition In East Central Europe // Social Research. – 2004. – Vol. 71. – №3 – P.502.

⁵ Див.:Штомпка П. Социология социальных изменений /Пер, с англ.; Под ред. В.А.Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996.

Для Штомки інтерпретація революційних подій вже є найбільшим інтелектуальним успіхом теорій революції. Зауважимо, що Оффе, навпаки, негативно сприймає подібну описовість, нарікаючи на відсутність аналітичних оцінок та гранд-настанов з боку революційних інтелектуалів. Коли ж, за його словами, “висловлюються соціальні теоретики, якщо це взагалі відбувається, вони роблять це не у формі глобальної інтерпретації подій та їх внутрішньої динаміки, а швидше у вигляді більш стриманих описів окремих аспектів, а то й просто у ролі звичайних громадян та зацікавлених учасників і не виказують жодних переваг свого професійного погляду”⁶. До речі, дослідження “помаранчевої революції” теж страждають такою описовістю⁷.

Питання революції як ідеї та революційного проекту посідають значне місце й у роботі К.Касторіадіса “Уявна інституціоналізація суспільства”. З одного боку, він відзначає, що аналіз історичних процесів зумовлений саме проектом революційних перетворень. З іншого, – ідея революції розглядається ним як жертва ілюзії кінця історії та гегемонії логіки держави в уявленнях про революцію. Остання, замість зосередження на головній проблемі революції – владі, переносить акцент на державу як апарат домінування. У такій спрощеній етатичній схемі революційне перетворення суспільства ототожнюється із захопленням контролю над державою. Найбільш небезпечною ілюзією революції, відповідальною за вади її теоретизування, він вважає “ілюзію ретроспективної раціоналізації”, коли у революційних подіях ми шукаємо “домінуючі тенденції”, “внутрішню логіку” відносин, що мають бути наповнені чітким змістом, щоб потім здивуватися невідповідностям цієї раціональності тим самим подіям⁸. Спираючись на досвід марксизму, Касторіадіс доводить, що наступним кроком після усвідомлення ілюзії раціональності є визнання того, що “сама ідея повної та визначеної теорії є нездійсненою мрією та містифікацією”⁹. Тому в нього революційний проект не підпадає ні під будь-яке раціональне обґрунтування, ні під будь-яку цілісну теорію.

Наголошуючи на неможливості адекватної теорії революції,

⁶ Offe C. *Capitalism by Democratic Design?*. – P.502.

⁷ Див.: Kuzio T. *The Opposition’s Road to Success* // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – 2. – P. 117-130; Way L. *Kuchma’s Failed Authoritarianism* // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – 2. – P. 131 – 145.

⁸ Castoriadis C. *The Imaginary Institution of Society*. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. – 1998. – P.51.

⁹ *Ibid.* – P.71.

Касторіадіс пише: “Вимагати, щоб революційний проект спирався на завершену теорію, означає прирівнювати політику до технології та визначати її сферу дій – історію – як можливий об’єкт фінального та вичерпного знання”¹⁰. Політика для нього не технологія і не конкретизація абсолютного знання. Не сприймає він і політику як реалізацію сліпої волі, коли та ж революція стає ірраціональним феноменом – “сліпою волею трансформувати будь-якою ціною те, що ніхто не розуміє (існуюче суспільство. – *В.П.*), у те, на чому розуміється ще менше” (суспільство революційної мрії. – *В.П.*)¹¹. Він бачить політику як сферу особливої дії – *praxis*, і тому пропонує перейти від тем про історичну неминучість революції до практичної площини конкретного суспільства, яке переживає кризу та стоїть перед викликами, сформованими його більшістю.

Касторіадіс прагне продемонструвати необхідність розуміння революції у сенсі проекту трансформації існуючого суспільства у суспільство організоване та орієнтоване на підтримку автономії усіх, коли ця трансформація досягається автономними діями людей. Він наголошує, що питання революційної трансформації суспільства, як його реінституціалізації, актуалізується не реформаторами і не ідеологіями, а масовими колективними рухами людей. Вони демонструють головне – творчість автономної діяльності людей, що є демократичною за своїм характером. Втім, коли реалізується ця головна ідея революції і значна частина суспільства прагне радикальної, але мирної трансформації, вона зустрічає насили з боку вже інституціалізованої влади.

Касторіадіс не обмежується прикладами тоталітарних режимів і взагалі спростовує тезу, що революції насправді породжують тоталітаризм. Більше занепокоєння у нього викликають елементи тоталітаризму, присутні в уяві про капіталізм. Зокрема, його не задовольняють сучасні західні суспільства як “ліберальні олігархічні режими”, хоч він і визнає їх суб’єктивні та політичні переваги над іншими режимами¹². З одного боку, він розглядає їх не як продукти об’єктивних процесів чи волі політичних страт, а як результати дії тих самих революційних соціально-історичних рухів, класичною моделлю яких стала французька революція 1789 року. З іншого боку, ліберальні режими, за оцінкою Касторіадіса, заперечують ключову ідею революції – самоутвердження демократичного, ав-

¹⁰ Ibid. – P.75.

¹¹ Ibid. – P.71-72.

¹² Castoriadis C. Does the Idea of Revolution Still Make Sense? // Thesis Eleven. – 1990. – №26. – P. – P.133.

тономного або вільного суспільства. Позитивні зміни у стилі домінування олігархічного лібералізму, заявляє він, не повинні відволікати нашу увагу від того, що “домінує та править ультратонкий прошарок суспільства”, який у демократичний спосіб може змінюватися на інший, що породжує ситуацію “жахливої порожнечі сучасних політичних дискурсів”¹³. Адже незмінним залишається прагнення ліберальних еліт замінити самоактивність суспільства своєю власною активністю, що означає формальне сприйняття активної участі громадян в управлінні суспільством.

До питань теорії революції звертається і Ю.Габермас, зокрема, у роботі “Між фактами та нормами”. У ній простежується не тільки рефлексія революції 1989 року, але й визнання кризи сучасних ліберальних демократій. Втім, він прагне довести, що революційні ідеали автономії та самореалізації можна зберегти у публічній ліберальній сфері попри те, що остання демонструє все більше антидемократичних ознак. У цьому широкому контексті синтезу лібералізму та “радикальної демократії” як активного залучення громадян до політичної системи Габермас розглядає і суперечності концептуалізації революції. Його цікавить, наскільки релевантною сьогодні є революційна ідея, яку символізує Велика французька революція і яка свого часу породила нову ментальність та поняття легітимності. Шукаючи відповідь, він констатує дуалізм сучасного ставлення до революції – “як і раніше ми апелюємо до готовності діяти та до політико-моральних орієнтирів на майбутнє з позиції тих, хто хоче перебудувати наявний устрій; однак, у той же час, ми втратили впевненість, що наші умови можуть бути змінені шляхом революції”¹⁴. Серед причин дуалізму називається те, що революція перетворилась у певну традицію, яка репрезентує не тільки історію революційної боротьби, але й історію розчарування. Якщо Штомпка залишає відкритим питання, чи є неминучою самодеструктивна логіка революції, то Габермас у цьому не сумнівається. Його вислів, що “Революція відторгає своїх дисидентів, які вже повстають тільки проти самої Революції”¹⁵, виглядає як осучаснена версія класичної тези про революцію, що поглинає своїх дітей.

Суперечливе ставлення до революційного проекту породжує головний парадокс, який Габермас формулює так: “нарікання на про-

¹³ Ibid. – P.134.

¹⁴ Habermas J. *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy.* – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. – 1998. – P.467.

¹⁵ Ibid. – P.468.

вал проекту, від якого, однак, неможливо відмовитися”¹⁶. Прагнучи пояснити, як можуть співіснувати бачення революції як кінцевої поразки і неможливість відмовитися від неї, Габермас повертається до питання обмеженості теоретичного осмислення цього феномену. Він наголошує на тому факті, що “революційний проект виходить за межі самої революції; він не вміщується у власні концепції революції”¹⁷.

Цей теоретичний огляд цінний тим, що дає можливість переосмислити феномен “кольорових революцій”, виправивши відхилення, що утворилося через акцент на їх відмінності від класичних революцій. Важливо також зрозуміти, що поєднує нові революції зі старими. Сьогодні зробити це легше, бо наше відчуття і дискурс розчарування, щонайменше, українською та грузинською революціями одночасно “освіжають” у пам’яті глибоке розчарування, яке свого часу породила “оксамитова революція”. Посилаючись на габермасівське розуміння давньої традиції революцій як поєднання історії революційної боротьби й історії розчарування, можна стверджувати, що нові революції добре вписуються в цю традицію і продовжують її. Отже, подібність “кольорових революцій” до класичних полягає у тому, що вони так само закінчуються і навіть повинні закінчитись розчаруванням. Більш того, це розчарування символізує неминучу поразку революції.

Важливо зрозуміти, що ця поразка не є запереченням, а складовою революції, а точніше, революційного проекту. Не випадково, як ми бачили, у теоретичному аналізі перевага надається використанню цього більш широкого поняття. В іншому випадку аналіз революцій сповнений значних колізій. Коли розглядається етап революційної боротьби, особливо успішної, аналітики сходяться у його визначенні як революції. Коли ж вони аналізують історичний етап розчарування та поразки революції, оцінки “переглядаються” на протилежні. Втім, за Габермасом, парадокс революційного проекту якраз і полягає у тому, що нарікаючи на поразку революції, від неї неможливо відмовитися. Тобто, проблема революції не вирішується її простим запереченням навіть тоді, коли її поразка нібито дає для цього усі підстави.

Усвідомлення парадоксального поєднання майже приреченості революції на поразку та її принципової неелімінованості є важливим, але тільки першим кроком переосмислення феномену революції. Далі постають питання: чому так трапляється? З одно-

¹⁶ Habermas J. Between Facts and Norms. – P.471.

¹⁷ Ibid.

го боку, через що революція зазнає поразки? З іншого, що такого містить у собі революція, що, незважаючи на ціну, про її тотальне заперечення не може бути й мови. У пошуках відповіді ми знов-таки будемо спиратися на ідеї вказаних теоретиків. До того ж, зараз, коли нас цікавить не відмінність, а подібність між новими та класичними революціями, є усі підстави додатково залучити один з найкращих класичних зразків дослідження теми революції, що його залишила Г. Арендт у своїй роботі “Про революцію”.

Початком нашого пошуку є положення про те, що революція тісно пов’язана з демократією. Але відразу підкреслимо, що йдеться про потенційну націленість революції на збереження й утвердження демократії у її первинному смислі. Мова йде про *demos*, наділений владою безпосереднього управління. Пізніше ця форма демократії була відображена у класичній формулі “ми народ”, закріпленій у конституціях демократичних держав. Своє теоретичне оформлення така демократія отримала у Руссо в його концепції “народного суверенітету”. Вона розглядає народ як єдиного колективного агента зі спільною волею, що свідомо задає напрям політичного розвитку і визнається вищим джерелом влади. Одночасно проголошується свобода як активність вільних громадян та рівність, навіть між правителями та народом.

З цього кута ідея революції Касторіадіса як творчості автономних людей, що створюють вільне суспільство, демонструє зв’язок з поглядами Руссо. Цих теоретиків поєднує і несприйняття представницьких форм правління, які Касторіадіс називає олігархічним лібералізмом. Ще раніше в руслі ціє традиції продемонструвала своє розуміння революції Арендт. Вона так само атакує західні представницькі демократії. Збігається навіть зміст її заяв про те, що “представницький уряд фактично став олігархічним урядом”¹⁸. Активний захисник ідей суверенної влади народу, безпосередньої участі громадян в управлінні публічними справами і повернення уряду до свого народу, вона не може примиритися з тим, що у ліберальному суспільстві принцип “вся влада належить народу” діє тільки у день виборів. Виходячи з цього, Арендт робить важливий висновок: “У підсумку народ або повинен впасти у “літартію, як передвісник смерті публічної свободи”, або “зберегти дух спротиву” до будь-якого обраного ним уряду, адже єдина влада, яка залишається у людей, – це “резервна влада революції”¹⁹.

¹⁸ Arendt H. On Revolution. – London: Penguin books. – 1990. – P.269.

¹⁹ Ibid. – P.237-238.

Сформульоване з посиланням на Джефферсона, таке бачення революції дає ключ до загадки про те, чому від неї ніколи не зрікаються. Адже революція уособлює апогей прямої демократії як омріяну безпосередню участь народу в управлінні, що обґрунтована концепцією “народного суверенітету”. І ніякий народ не готовий відмовитись від права на реалізацією ідеалу народовладдя, тим більше втратити можливість досягти цієї мети за рахунок радикального засобу, що зберігається у нього на крайній випадок – революції.

У той же час бачення революції як ідеалу демократії та народовладдя приховує у собі коріння іншої загадки – невідвортної поразки революції. Адже ідеал прямої демократії насправді неможливо реалізувати. На практиці правління народу, який водночас є урядом, означає суспільство та політію без всякого правління, тобто хаос, що легко переростає у жахіття революційного руйнування. Одночасно монопольне право апелювати з позицій “ми народ” отримує лише частка народу, розмір якої зменшується, як шагренева шкіра, до привілею правління вузьких еліт або взагалі небагатьох. Тобто, визнаючи утопічність революційної мрії про фундаментальну демократію, ми одночасно виявляємо фатальну слабкість концепції “народного суверенітету”. Під питання ставиться існування народу як єдиного цілого і наявності єдиної народної волі, бо практика позбавляє ці ідеї реального змісту і можливості інституціалізації.

Показовою у цьому відношенні є позиція Габермаса. Поєднуючи ліберальну представницьку демократію з “радикальною демократією”, він тим самим реанімує ідеї Руссо про роль політичної волі та активності громадян. У той же час він фіксує ознаки обмеженості і навіть архаїчності у сучасних умовах концепції “народного суверенітету”. “Народ, який, як вважається, повинен бути джерелом усіх владних повноважень, не являє собою суб’єкта, наділеного волею та свідомістю. Він проявляє себе тільки плюралістично і як народ не спроможний ні приймати рішення, ні діяти у єдине ціле”²⁰. Але у контексті нашого аналізу своєрідний ключ до загадки про поразку революції містить інша теза Габермаса: “У складних суспільствах навіть найбільш щирі спроби політичної самоорганізації розбиваються об спротив непохитної системної логіки ринку та адміністративної влади”²¹. Якщо ж революція є найбільш вираз-

²⁰ Habermas J. Between Facts and Norms. – P.469.

²¹ Ibid.

ним проявом спроб самоорганізації, стає зрозумілим, чому кожна революція неодмінно завершується поразкою.

Нарікання на те, що революційна ідея розбивається об ліберальний ринок та представницьку демократію, не кажучи про авторитаризм, ми вже фіксували у Касторіадіса. Ще більше їх міститься у критиці лібералізму з боку Арендт. “Те, що було поховано у трагедіях революцій ХХ століття, – з сумом констатує вона, – виявилось не менше і не більше, ніж ця надія на трансформацію держави, нову форму уряду, як б дозволила кожному члену модерного егалітарного суспільства стати “учасником” у публічних справах”²². Втім, у Арендт поняття “революції” асоціюється не з успішною американською, а з руйнівною за наслідками французькою революцією. Так само Габермас говорить про велич французької революції, що стала моделлю для самоусвідомлення англійської та американської революцій. Останню він називає скоріше “наслідком подій” і зауважує, що її спадщина може привертати увагу лише тих, хто ще зберігає інтерес до питань інституціалізації принципів рівності²³. Про роль ілюзії рівності в американській революції говорить і Касторіадіс, але, попри її претензії на вираження волі народу, вбачає її коріння у релігійній сфері та відмовляє їй в оригінальності й радикалізмі, притаманним французькій революції. “З цієї точки зору, – підсумовує Касторіадіс, – американська революція насправді може бути тільки ”винятком” у модерній історії, у жодному разі не правилом і тим більше не моделлю”²⁴. Не менш красномовно пояснює свою преференцію Арендт: “Сумна правда цієї ситуації полягає у тому, що французька революція, яка закінчилась трагедією, зробила всесвітню історію, у той час як тріумфально успішна американська революція залишилася подією не більш ніж локального значення”²⁵. Ось чому, на її думку, французька “школа революції” надовго визначила вирішальну роль у революції не людей, а революційних подій. Глибинний їх зміст як великої і невідвротної драми революції – це “спочатку кристалізація найкращих людських сподівань, а потім, у повній мірі, усвідомлення свого розпачу”²⁶. Цей драматичний шлях не оминули ні “помаранчева”, ні інші “кольорові революції”.

²² Arendt H. On Revolution. – P.264-265.

²³ Habermas J. Between Facts and Norms. – P.466.

²⁴ Castoriadis C. The Imaginary Institution of Society. – P.125.

²⁵ Arendt H. On Revolution. – P.56-57.

²⁶ Ibid. – P.57.

Ми звернулися до прикладів теоретичного осмислення революції представниками різних дисциплін, як свідчення того, що різні аналітичні підходи вказують на необхідність усвідомлення обмеженості теоретичних можливостей осмислення феномену революції. Тому загальна проблема пов’язана не стільки з революцією, скільки з її перцепцією, коли наші усталені раціонально-теоретичні конструкції демонструють болюче розходження з реальними (до/пост) революційними подіями. У цьому відношенні прибічники ідеї революції зустрічаються з найбільшими викликами, що має місце й у випадку оцінок феномену “кольорових революцій”. Адже для них революція є не тільки предмет віри, але й раціональна установка на те, що, попри усі жертви, революція є переможним утвердженням фундаментальної демократії, або хоча б необхідним маленьким кроком до неї. З таких позицій особливо парадоксальним видається те, що революційний проект поєднує у собі кінцеву поразку революції та неможливість повністю відмовитись від революції.

Втім, осмислення цього парадоксу, що спирається на спадщину ряду визначних теоретиків, насправді дає можливість глибше зрозуміти складний феномен революції. З одного боку, від революції неможливо відмовитись, бо вона є носієм ідеалу фундаментальної демократії та народовладдя. З іншого, справжня революція повинна закінчитися поразкою, тоді як успішна революція, на кшталт американської, сприймається лише як виняток із цього правила. Ця своєрідна приреченість революції пояснюється тим, що вона неспроможна реалізувати зазначені ідеали на практиці та подолати спротив інституціалізованої влади не тільки автократів, але й ліберальних демократів. Це підтвердив і досвід “кольорових революцій”, починаючи з “оксамитової” і закінчуючи “помаранчевою”. Успішне втілення у цих країнах ліберальної парадигми у формі представницької системи правління та ліберальної ринкової доктрини також сприяло потьмаренню “кольорових революцій” та інституціалізації гегемонії еліт, які не потребують справжньої участі громадян та пошуку консенсусу шляхом ефективної політичної комунікації. Відповідно, в умовах постреволюційного розчарування ідеали народу як єдиного суверену активно експлуатують популісти. Іншим потенційним і позитивним гравцем на цьому полі є громадянське суспільство.

Література:

1. Bunce V., Sharon W. Favorable Conditions and Electoral Revolutions // Journal of Democracy. – 2006. – Vol. 17. – № 4. – P. 5-18.

2. Democracy in Retreat. Freedom Marches Backward // *Economist* January 17th 2008
3. Hale H. Regime Cycles. Democracy, Autocracy, and Revolution in Post-Soviet Eurasia // *World Politics*. – 2005. – Vol.58. – № 1. – P.133-165.
4. Offe C. Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition In East Central Europe // *Social Research*. – 2004. – Vol. 71. – №3 – P.501-528.
5. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ.; Под ред. В.А.Ядова. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
6. Kuzio T. The Opposition's Road to Success // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – 2. – P. 117-130.
7. Way L. Kuchma's Failed Authoritarianism // *Journal of Democracy*. – 2005. – Vol. 16. – 2. – P. 131 – 145.
8. Castoriadis C. *The Imaginary Institution of Society*. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. – 1998. – 418 p.
9. Castoriadis C. Does the Idea of Revolution Still Make Sense? // *Thesis Eleven*. – 1990. – №26. – P. 121-138.
10. Habermas J. *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press. – 1998. – 631p.
11. Arendt H. *On Revolution*. – London: Penguin books. – 1990. – 350 p.